

– Hakemli Makale –

el-HARİRÎ'NİN MAQÂMÂT'INDA GEÇEN DARBİMESELLERİN ANALİTİK KRİTİĞİ^x

Hacı ÇİÇEK

Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Arap Dili Eğitimi Öğretim Üyesi

hcicek02@hotmail.com

Öz

Darbimeseller/atasözleri, toplumların duygu, düşünce, inanç ve kültürlerini yansıtan özlü sözlerdir. Büyük tecrübelerin sonucunda vurgulanmıştır. Asırlardan süzülerek nesilden nesillere ulaşmıştır. Genelde içinde tecnis ve seci gibi edebî sanatları içerirler. Çoğu zaman insanlar, bir konuya ilişkin duygu ve düşüncelerini açıklarken, toplumun öz kültürü olan darbimeselleri birer örnek ve şahit olarak göstermiştir. Bu olgu, her toplum için geçerlidir. Arap toplumunun da duygu ve düşüncelerine tercüman olan birçok darbimesel vardır. Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenen bazı âlimler, eserlerinde darbimesele yer vermiştir. Onlardan bir tanesi de el-Harîrî'dir. el-Harîrî, elli makameden oluşan *Maqâmât* adlı eserinde yeri geldikçe darbimeselleri örnek vermiş, onların sonraki nesillere aktarılmasında bir köprü olmuştur. el-Harîrî, eserinde secili cümlelerin arasına darbimeselleri serpiştirmeyi başarmıştır. Bu başarısından, sitayişle söz edilmiştir. Onun zikrettiği bütün darbimesellere ulaştığımızı söyleyemeyiz. Sadece, çok cüzi bir kısmına ulaşamadığımızı söyleyebiliriz. Biz, bu çalışmamızda *Maqâmât*'ta geçen darbimesellerin analitik kritiğini yapacağız.

Anahtar Kelimeler: el-Harîrî, Maqâmât, Edebiyat, Darbimesel, Arapça.

The Analytical Critic of Adages Mentioned In Al-Hariri's Maqamat

Adages/proverbs are aphorisms that reflect senses, thoughts, beliefs and cultures of communities. They were highlighted as a result of great experience. They reached from generation to generation for centuries. In general, they include literary arts such as *tajnees* and *sajee*. People, while explaining their thoughts and feelings about a subject, usually show as an example and witness the adages or proverbs which are the essence of the culture of society. This phenomenon applies to every society. There are many adages which interpret of their thoughts and feelings in Arab society, too. Some scholars interested in the Arabic language and literature, have stated many adages in

^x Bu makalede Ebû Muhammed Qâsım b. 'Alî b. Muhammed b. 'Usman el-Harîrî'nin (ö.516/1122) *Maqâmâtü'l-Harîrî* (Matba'atu'l-Ma'arif, Beyrût, 1873) adlı eseri esas alınmıştır.

their works. One of them is al-Hariri. al-Hariri's work Maqamat consists of fifty Maqamat. al-Hariri sometimes has given sample adages, it has been a bridge for transferring them to the next generation. al-Hariri has succeeded in sprinkling adages among the chosen sentences in his work. It has been proudly mentioned for his success. We cannot say that we reached all the adages that he mentions. We can only say we could not get some of the very slight. In our study, we will do an analytical study critical of the adages that are included in the Maqamat.

Keywords: al-Harîrî, Maqamat, Literature, Adage, Arabic language.

Giriş

“Arapça, katkı verilmesi noktasında dünya dilleri arasında en şanslı dildir.” denilse yeridir. Çünkü o, İslâm dininin kitabı Kur’an’ın dilidir. Mekke’de İslâm’ın zuhurundan sonra Arap dili ve edebiyatı, belagat ve fesahatine dair çalışmalar oldukça ivme kazanmıştır. Gerek Arap gerekse Arap olmayan bütün Müslüman çevreler, neredeyse Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunma yarışına girmişlerdir. Hatta bu yarış, bir ibadet aşkıyla icra etmişlerdir.

Arapçaya sarf, nahiv ve belagat gibi birçok alanda hizmet edilmiştir. O hizmetlerden birisi de Arap dili ve edebiyatının lafızların fesahati ile manaların belagatini eksen alan yazım şekillerinden olan makâmelerdir.¹ İdeal manada makâme yazma geleneğini ilk başlatan Bediuzzaman Ahmed b. Hüseyin el-Hemedanî (ö.398/1008)’dir. Bir asır sonra ise Ebû Muhammed Qâsım b. ‘Alî b. Muhammed el-Harîrî (ö.516/1122)’yi görüyoruz. el-Harîrî, makâmesini el-Hemedanî’nin üslubunda yazmış ve gerekçesini de eserinin önsözünde ifade etmiştir.²

Malum olduğu üzere makameler, belagat ve fesahat bağlamında satsal maharet isteyen edebiyat örnekleridir. Makameler, nesir eserler olmakla beraber, taşdıkları seci, tecnis, teşbih, istiare vb. edebî sanatlardan ötürü şiirseldir; kişide armonik bir tat bırakırlar. Bu bağlamda el-Harîrî’nin

¹ Sözlükte “ayağa kalkmak, kıyam etmek” anlamına gelen makame kelimesi (çoğulu: Maqâmât), “Bir amaç uğruna toplanan insanların kaldıkları veya oturduğu mekân” demektir. Daha sonra buna benzer mekânlarda söylenen ve irad edilen edebî sözlere de makâme adı verilmiştir. Bkz. eş-Şeybânî, Ebû ‘Amr İshâq b. Mirâr Ebû ‘Amr, *Kitabu’l-Cîm*, thk. İbrahim el-Abyârî, komisyon, Qâhire, 1874, III, 68, 80; İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrût, H/1414, XII, 506.

² Bkz. el-Harîrî, Ebû Muhammed Qâsım b. ‘Alî b. Muhammed b. ‘Usman, *Maqâmâtü’l-Harîrî*, Matba’atu’l-Ma’arif, Beyrût, 1873, s. 12-13. el-Harîrî’den sonra da bu gelenek sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu meydana ez-Zemahşerî (ö.538/1143) ile onun çağdaşı es-Saraqustî (ö.538/1143); İbnu’l-Cevzî (ö.597/1201), es-Suyûtî (ö.911/1506) vb. Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenen birçok müellif, farklı sayılarda olmak üzere makameler yazmışlardır. Makamelerin türleri, sayıları ve müellifleri hakkında geniş bilgi için bkz. Hacı Halife, Mustafâ b. ‘Abdullah (Kâtib Çelebî), *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn*, Mektebetü’l-Musennâ, Bağdâd, 1941, II, 1784-1792.

Maqâmât'ı, kendine özgü bir üslup ve formata sahiptir. Hatta Arap dili ve belagatinin dâhisi olarak kabul edilen ez-Zemaşerî, selefi olan el-Harîrî'nin eseri için şunu demiştir:

أَفْسِمُ بِاللَّهِ وَأَيَّاتِهِ ... وَمَشَعَرِ الْحَجِّ وَمِيقَاتِهِ
إِنَّ الْحَرِيرِيَّ حَرِيٌّ بِأَنَّ ... نُكْتُبُ بِاللَّيْلِ مَقَامَاتَهُ

"Allah'a, ayetlerine, Mekke'deki ziyaretgâhlara ve ihram yeri Mikât'a yemin olsun ki,

el-Harîrî'nin Maqâmât'ı, altın tozuyla/yaldızla yazılmayı hak eden bir kitaptır."³

Makameleri süsleyen, onlara nazım formatını kazandıran özellikler arasında darbimesellerin varlığı gözden ırak tutulamaz. Darbimeseller, genellikle kelimeler arasında senfonik ve ritmik tonların bulunduğu kısa ifade ve ibarelerdir. Türkçe karşılığı daha çok, atasözleri olan, kimi zaman söyleyeni ve vurgulanış nedeni belli, kimi zaman ise belli olmayan kapsamlı deyimsele sözlerdir.

Darbimeseller, deyim yerindeyse toplumların sosyal, kültürel, ekonomik; olumlu ya da olumsuz olmak üzere ahlakî değerlerine ışık tutan projeksiyonlardır. Başka bir ifadeyle darbimeseller, toplumların eğitim ve öğretimine de katkı sunan yol gösterici temel değerlerdir. Bu bağlamda kategorik anlamda el-Harîrî'yi, içinde yaşadığı toplumu bütün boyutlarıyla anlayan bir eğitimci ve sosyal bilimci olarak nitelendirmemiz mümkündür.

Aslında farklı toplumların kültürlerinde aynı ortak paydaya sahip atasözü ve deyimlerin yoğunluğu, yadsınamaz bir gerçektir. Kimi darbimesellerde cesaret, cömertlik, nezaket, hikmet, sevgi, muhabbet ve hamaset gibi olumlu özellikler vurgulanırken, kimisinde de cimrilik, korkaklık, vefasızlık, ihanet, riya ve tembellik gibi olumsuz özellikler konu edilmiştir. Arap darbimesellerinde de aynı olumlu ve olumsuz konular nitelenmiştir. Bu atasözleri ele alan ve sebebi vürudunu konu edinen irili ufaklı eserler kaleme alınmıştır. Onlardan es-Sedûsî (ö.195/810-11)'nin *el-Emsâl*'i, Ebû 'Ubeyd Qâsım (ö.224/838)'in *el-Emsâl*'i, Ebû Talib el-Mufaddal (ö.290/904)'in *el-Fâhir*'i, İbn 'Abdi Rabbihi (ö.328/940)'nin *el-İqdu'l-Ferîd*'i, el-'Askerî (ö.395/1010)'nin *Cemheretu'l-Emsâl*'i, Ebû'l-Hayr el-Hâşimî (ö.400/1010)'nin *el-Emsâl*'i, el-Meydânî (ö.518/1124)'nin *Mecmau'l-Emsâl*'i, ez-Zemaşerî

³ Bkz. İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdullah el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Qâhire*, Dâru'l-Kutub, Qâhire, ts. V, 225; es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabaqâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Mısıriyye, Lubnan/Sayda, ts. II, 258; el-Bağdâdî, 'Abdulqadir b. 'Umer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-'Arâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Qâhire, 1997, VI, 462.

(ö.3,538/1144)'nin *el-Mustaqsâ fi Emsâli'l-'Arâb*; ve el-Yûsî (ö.1102/1691)'nin *Zehru'l-Ekem fi'l-Emşâl ve'l-Hikem*'ini saymamız mümkündür.

Biz, bu çalışmamızda el-Harîrî'nin *Maqâmât*'ında geçen ve irad edilme nedenlerine ulaştığımız darbimeselleri konu edindik. Eserinde toplumun iyi özelliklerini öven; kötü ve olumsuz yönlerini ise izale etmeye çalışan el-Harîrî, eserinin girişinden itibaren, bir eğitim uzmanı edasıyla yeri geldikçe darbimeselleri ifade ve ibarelerine serpiştirmiştir. Bazı darbimeseller, her ne kadar Türkçedeki deyimlere benzese de Arapçada darbimesel kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şimdi, ilkin eserin *Mukaddime*'sinde daha sonra da sırasıyla makame-lerde geçen darbimeselleri irdelemeye çalışalım.

A. Mukaddime'den:

1- : *خاطب لَيْلٍ* “geceleyin odun toplayan (kimse)”

خاطب : *Odun toplayan*; *خاطب لَيْلٍ* ise *geceleyin odun toplayan* demektir. Gece zifiri karanlığında yol göstereni olmadan ve nereye gideceğini bilmeden yürüyen kimseler için kullanılan bir darbimeseldir.⁴ Gece gözüyle odun toplayan kimse, kendisine yarayan yaramayan her şeyi toplar; hatta ne topladığının farkına bile varamaz.⁵ Bu söz, aynı zamanda konuşurken, kimi zaman isabet eden kimi zaman saçmalayan kimse için de kullanılmaktadır.⁶ Bu nedenle söz konusu kimseler için *أَخْبَطُ مِنْ خَاطِبِ لَيْلٍ* “Gece oduncusundan daha şaşkın” darbimeseli vurgulanmıştır.⁷ Böyle kimseler, topladıklarının içinde yılan çıyanın olduğunun farkına varamayacak derecede şaşkındır.⁸

⁴ el-Câhiz, Ebû 'Usman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb, *er-Resâilü'l-Edebiyye*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût, H/1423, s. 128.

⁵ Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. 'Asım, *el-Fâhir*, thk. 'Abdul'alim et-Tahâvî, Dâru l-hyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, H/1380, s. 112; el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdullah b. Sehl, *Cemheretu'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts. I, 441; *el-Meydânî*, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts. I, 261.

⁶ Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretu Hutabi'l-'Arâb fi 'Usûri'l-'Arabîyyeti'z-Zâhira*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, ts. I, 131, III, 246.

⁷ Bkz. ez-Zemaşerî, Ebû'l-Qâsım Mahmûd, *el-Mustaqsâ fi Emsâli'l-'Arâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1987, I, 93; en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiqi'l-Qavmiyye, Qâhire, H/1423, IX, 214; Şeyho, Luvis (Louis Cheikho) Rızquillah b. Yûsuf b. Ya'qûb, *Macâni'l-Edeb fi Hadâiqi'l-'Arâb*, Matba'atu'l-Âbâ'i-Yesû'îyyîn, Beyrût, 1913, V, 57.

⁸ el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, V, 240.

2- رَبِّ بَاحِثٍ عَنْ حَتْفِهِ بِظَلْفِهِ “Nice kimseler vardır ki bizzat tırnaklarıyla mezarlarını eşerler.”

Bu mesel, kendi eliyle başına bela ve musibet getiren, kendisini tehlikeye, hatta ölüme götüren kimseler için söylenir.⁹ Bu sözün ifade edilmiş nedeni şöyledir:

Bedevî Araplardan bazıları bir keçiyi kesmek istemiş ama bir türlü bıçak bulamamış, bağlı hayvanın çırpınması sonucunda toprak altında bir bıçak ortaya çıkmıştır. Oradakiler, topraktan çıkan bıçakla hayvanı boğazlamışlardır. İşte bu tablo sonucunda yukarıdaki söz, darbimesel haline gelmiştir.¹⁰

Bu ifadeye mümasil الْجَادِعُ مَارُونَ أَنْفِهِ بِكَفِّهِ : “Kendi eliyle burnunu kesen kimse” darbimeseli de meşhurdur. Bu söz ise Hire ve çevresinin kralı Cuzeyme el-Abraş’ın arkadaşı olan Qusayr b. Said’in, bütün uyarılara rağmen inat edip elindeki bıçakla kazaen burnunu kesmesi nedeniyle söylenmiştir.¹¹ Türkçedeki “Kaş yapayım derken göz çıkartmak” deyimiyle paralellik göstermektedir.

B. Makameler’den

II. Makâme (el-Hulvâniyye)’den:

1- اسْتَسْمَنْتَ يَا هَذَا ذَا وَرَمٍ

“Be adam, sen şişmiş kof kimseyi semiz gösterdin!” Bu söz daha çok, bir hastalık ya da olumsuzluktan dolayı şişmiş kimseyi semizmiş gibi lanse edene söylenir.¹² Türkçedeki “pireyi deve, habbeyi kubbe yapmak” sözüyle aynı anlama gelmektedir.

2- نَفَخْتُ فِي غَيْرِ صَرَمٍ “Yanmayan/tutuşmayan oduna üfledin.”

“Su üzerine yazı yazma” ifadesiyle aynı manaya gelen bu söz¹³, boşa ya da akıntıya kürek çeken, şahsına hiçbir yararı olmayan işlerin peşinden koşan

⁹ el-Yûsî, Ebû ‘Alî Nûreddîn Hasan b. Mes’ûd b. Muhammed, *Zehru’l-Ekem fi’l-Emsâl ve’l-Hikem*, thk. Muhammed Hacı-Muhammed el-Ahdar, Dâru’s-Saqâfe, Fas, 1981, I, 177.

¹⁰ el-Yûsî, *age*, I, 177.

¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. ed-Dabiy, Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ, *Emsâlu’l-‘Arab*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru’r-Râid el-‘Arabî, Beyrût, 1983, s. 144.

¹² Bkz. el-Qalqaşandî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Alî, *Subhu’l-A’sâ fi Sina’âti’l-İnşâ*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, ts. I, 530; el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem*, I, 178.

¹³ en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*, VII, 61.

kimse için söylenen kinaye bir sözdür. Zaten Arap edebiyatında kinaye sözler, büyük bir yekûn teşkil etmektedir.¹⁴

3- عِنْدَ مُنْبَحِ الْوَجَلِ أَوْ يَهَانَ

“Kişi, sınılandığında ya takdir edilir ya da aşağılanır.”¹⁵

III. Makâme (ed-Dinâriyye)’den:

1- أُتِجِرُ حُرًّا مَا وَعَدَ

“Mert kimse, sözünde durdu.”

Cahiliye döneminde Hâris b. ‘Amr b. Âqilu’l-Mirâr el-Kindî’nin, Sahr b. Nahşal b. Dârim’e söylediği bir sözdür. Hâris, gasp edilecek malın beşte birinin kendisine verilmesi şartıyla haydutluk yapan Sahr’a, Yemen’deki bir bölgeyi haber verir. Sahr, adamlarıyla oraya baskın düzenler ve büyük miktarda mal ele geçirir. Ne var ki Sahr’ın arkadaşları, Hâris’in beşte birlik payını vermek istemezler. Özellikle Sahr’ın en yakın arkadaşı Hammara b. Sa’labe b. Cafer b. Yarbu’, Hâris’in payını vermekten imtina eder. Duruma oldukça içerleyen grup lideri Sahr, yol güzergâhlarında bulunan sarp kayalıkta haydut arkadaşlarıyla savaşı ve Hammara b. Sa’labe’yi öldürür. Bunun üzerine diğerleri, malın tümünü Sahr’a teslim ederler. Sahr ise Hâris b. ‘Amr’a gider ve onun beşte birlik payını teslim eder. İşte bu esnada Hâris, Sahr’a, ancak mert insanların, sözünde duracağına dair bir darbimesel haline gelen yukarıdaki sözü söylemiştir.¹⁶

2- أَلْقَيْتُ حَبْلَهُ عَلَى غَارِيهِ “İpini, devenin iki kürek kemiği üzerine attım.” Başka bir anlamı ise “Onu kendi yoluna bıraktım demektir.”¹⁷

Bu söz, meraya salınan deve için söylenmiştir. Bu formatta حَيْلِي عَلَى غَارِي “ipim omzumda” anlamına gelen başka bir darbimesel de vardır ki yoksulluğu niteler. Çünkü ipin sahibi, onunla dağlarda, sahra ve vadilerde odun toplar.¹⁸

¹⁴ Bkz. et-Tâlibî, Ebû İdrîs el-İmâm el-Mueyyed-Billâh Yahyâ b. ‘Alî, *et-Tirâzu’l-Mutezammin li-Esrâri’l-Belâğâ*, el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, Beyrût, H/1423, s. I, 211.

¹⁵ es-Se’alebî, Ebû Mansûr ‘Abdumelik b. Muhammed b. İsmâ’il, *et-Temsîl ve’l-Muhâdara*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru’l-‘Arabiyyeti li’l-Kitâb, Tûnus, 1981, s. 43; *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, II, 37.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. ed-Dabiy, *Emsâlu’l-‘Arab*, s. 41; Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhîr*, s. 61; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-Emsâl*, I, 30; el-Hâşimî, Ebû’l-Hayr Zeyd b. ‘Abdullah b. Mesûd b. Rifâ’a, *el-Emsâl*, Dâru Sa’duddîn, Dimişq, H/1423, s. 57; *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, II, 332; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 384; İbn Hamdûn, Ebû’l-Me’âli Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan b. ‘Alî, *et-Tezkiretu’l-Hamdüniyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, H/1417, VII, 52.

¹⁷ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-Emsâl*, I, 382.

¹⁸ Şeyho, *Macâni’l-Edeb fî Hadâiqi’l-‘Arâb*, IV, 144.

Başka bir anlamı ise herkes tarafından terk edilen, kendisine ilgi gösterilmeyen kimseden kinayedir.¹⁹ Yukarıda geçen iki darbimeselin yanı sıra خَيْلِكَ عَلَيَّ غَارِيكَ “İpin, boynunda olsun!” sözü de vardır. Bu söz, bir bakıma “Ne halin varsa, gör!”²⁰, “Cehennem ol, nereye gidersen git”²¹ ve “Seni kendi haline bırakıyorum, ne yaparsan yap!”²² şeklinde iğneleyici formatta kullanılır.

IV. Makâme (ed-Dimyâtiyye)’den:

1- إِنَّمَا يُضَنُّ بِالضَّيِّينِ “Cimriye ancak cimrilik yapılır.” Bu sözü, Ağleb b. Ca’şem söylemiştir. “Sana karşı kardeşlik hukukunu gözetene sen de gözet” maksadıyla söylenmiştir.²³

2- عَدَوْتُ قَبْلَ إِغْتِدَاءِ الْغُرَابِ “Kargalardan önce uyandım” Karga, gayretli olduğundan çok erken vakitte uyanır, rızkını aramaya çalışır.²⁴ Bu nedenle sabahın köründe uyananlar için Araplar: أَبْكُرُ مِنَ الْغُرَابِ “kargadan daha erken uyanan kimse” demiştir.²⁵

Cahiliye Araplarında karga uğursuz bir hayvan olarak algılandığından yola çıkanın, uğursuzluğa uğramaması vehmiyle “Kargadan önce uyandım” deme ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.²⁶

V. Makâme (el-Kûfiyye)’den:

1- خَيْرُ الْعَشَاءِ سَوَافِرُهُ. “Hayırlı olan akşam yemeği, erken yenendir.”

¹⁹ Bkz. el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Qâsım, *Şerhu'l-Qasâidi's-Seb'it-Tivâli'l-Câhiliyyât*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'arif, Qâhire, ts. s. 191.

²⁰ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 26.

²¹ Bkz. el-Qalî, Ebû 'Alî İsmâîl b. el-Qasım b. Ayzûn el-Bağdâdî, *el-Emâlî*, Dâru'l-Kutubî'l-Misriyye, 1926, II, 97; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 121; *el-Meydânî*, *Mecma'u'l-Emsâl*, I, 196.

²² Bkz. Ebû'l-Hasan 'Ali b. Mûsâ b. Sa'id, *el-Muqataf min Ezhârî't-Taraf*, Şirketu Emel, Qâhire, H/1425, s. 90.

²³ Bkz. el-'Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, I, 49; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 49; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 419; *el-Meydânî*, *Mecma'u'l-Emsâl*, I, 52. Bu sözün şair Lebid tarafından söylendiğine dair başka kayıtlar da bulunmaktadır. Bkz. İbn Hamdûn *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, VII, 140.

²⁴ Bkz. İbn 'Abdi Rabbihî, Ebû 'Umer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-İqdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, H/1404, II, 151.

²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 28; el-'Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, I, 204.

²⁶ İbn 'Abdi Rabbihî, *age*, VI, 195.

Gündüz aydınlığında yenen akşam yemeğinde birçok olumsuzluk ortadan kalkar.²⁷ Bu nedenle başka bir darbimeselde *خَيْرُ الْعَدَاءِ بَوَاكِرُهُ، وَخَيْرُ الْعَشَاءِ بَوَاصِرُهُ*. “Sabah yemeğinin hayırlısı erken, akşamın ise görülendir”²⁸ denmiştir.

VI. Makâme (el-Merâğiyye)’den:

1- الْبَغَاثُ بِأَرْضِنَا يَسْتَنْسِرُ - “Küçük kuşlar, toprağımızda kartallaşır.”

بَغَاثُ sözcüğündeki ب harfinin harekesi, üç şekilde okunabilir. Darbimeseldeki harfin harekesi ise kesre/esre’dir ve “küçük kuşlar” anlamına gelir. Bu kuş çeşidi, avlanma esnasında bütün gücünü toplar, tıpkı kartallaşır.²⁹

Darbimeselde kastedilen anlamı birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür:

Kendi memleketini övme vardır. Memleketinin en zayıf insanının bile cesaret ve atılganlıkta benzersiz olduğunu vurgulamaktır.³⁰

Daha önce zayıfken bilahare güçlü kuvvetli hale gelen kimse için kullanılması söz konusudur.³¹

Bu söz, tehlikeye düşen kişilerin, düşmanlarına aynı anda hücum etmesi anlamına da gelebilir. Çünkü kuşlar da, şahinin üzerine üşüşürler. Bu bağlamda şair Yahyâ b. Hakem b. Ebi’l-’As, Mervânoğulları tarafından öldürüleceği sıra *بَغَاثٌ مِنَ الطَّيْرِ اجْتَمَعْنَ عَلَى صَفْرِ* “Küçük kuşlar, şahinin başına üşüşmüşler” diyerek onları hicvetmiş ve bu darbimeseli güzel bir şekilde terennüm etmiştir.³² Bir başka yorum ise memleketinde küçük kuşları avlamanın ne denli zor olduğu yönündedir.³³

2- *أَعْطَى الْقَوْسَ بَارِيهَا* “Yaptıracağıın yayı, ustasına sipariş et!” Bu söz, işi ehline teslim et manasındadır. Yani işi en güzel şekilde yapan kimseye tevdi et.³⁴ Hani, elindeki yayı düzeltelim derken, gittikçe bozan kimseye şair:

²⁷ Bkz. el-İsfahânî, Râğıb, *Muhâdarâtü’l-Udebâ ve Muhâvarâtü’s-Şu’arâ ve’l-Buleğâ*, Dârü’l-Erğâm b. el-Erğâm, Beyrût, 2000, I, 727; el-Yûsî, *Zahru’l-Ekem*, II, 204.

²⁸ el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-Udebâ*, s. 276; *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, I, 244; ez-Zemaşerî, *Rebû’l-Ebrâr ve Nusûsu’l-Ahyâr*, Muessesetu’l-A’lamî, Beyrût, 1992, III, 233. Bu darbimeselin vurgulanış nedeni hakkında çeşitli rivayetlere dair geniş bilgi için bkz. el-Yûsî, *Zahru’l-Ekem*, II, 204.

²⁹ Zemaşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 304; *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, I, 10.

³⁰ İbn Hamdûn, *et-Tezkire*, VII, 121.

³¹ Bkz. el-Qâlî, *el-Emâlî*, I, 184; es-Se’alebî, *et-Temsîl ve’l-Muhâdara*, s. 368.

³² Bkz. el-Bekrî, Ebû ‘Ubeyd ‘Abdullah b. ‘Abdulazîz b. Muhammed, *Faslu’l-Mağâl fî Şerhi Kitabi’l-Emsâl*, thk. İhsân ‘Abbâs, Muessesetu’r-Risale, Beyrût, 1971, s. 129.

³³ el-Yûsî, *Zahru’l-Ekem*, I, 102.

³⁴ ez-Zemaşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 247; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 40; el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, VIII, 349.

يَا بَارِيَّ الْقَوْسِ بَرِيًّا لَسْتَ تُحْسِنُهَا ... تَفْسِدُنَا وَأَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيَهَا

“Ey yayı kazıyıp duran, onu düzeltmiyorsun!

Bozma bari onu ustasına teslim et”³⁵

şeklinde seslenmiştir. Nitekim “*Ekmeği ekmeğe ver, bir ekmeğe de üste ver*” sözü, verilecek ücret ne kadar çok olursa olsun, her iş uzmanına, ehline yaptırılmalı anlamına gelmektedir. Nitekim Allah’ın emri de bu yöndedir: “Şüphe yok ki Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder!”³⁶

IX. Makâme (el-İskenderiyye)’den:

1- عَطْرُ بَعْدَ عَرُوسٍ “*Arus’tan sonra koku sürünmez.*”

Bu sözün sahibi, Benî ‘Uzre kabilesinden Esmâ bint ‘Abdullah adında bir kadındır. Esmâ, amcaoğlu Arûs³⁷ ile evli iken kocası ölmüş, daha sonra kabilesinden Nevfel adlı birisiyle evlendirilmiştir. Nevfel, oldukça çirkin ve cimri birisiymiş. Bir ara yola çıktıklarında, eski kocası Arûs’un mezarına yaklaştıklarında Esmâ, Nevfel’e “*Bana izin versen, amcam oğlunun kabri başında ağıt yaksam!*” deyince, ona izin verilmiştir. Esmâ “*Ey damatların bir tanesi, zor günlerin aslanı!*” şeklinde ağıtlar yakmış ve “*Arûs’tan sonra koku sürünmez*” sözünü eklemiştir.³⁸

Başka bir rivayette ise zıfâf gecesinde Nevfel, Esmâ’ya: “*Haydi, kokularını sürün!*” deyince Esmâ, yukarıda geçen söz söylemiştir.³⁹

X. Makâme (er-Rahabiyye)’den:

1- تَخَلَّتْ قَائِمَةٌ مِنْ قُوبٍ “*Yumurta, yavrudan kurtuldu.*” Bu söz, darlık ve sıkıntıdan kurtulanlar için söylenir.⁴⁰ Aslında sözün akışı “*Yavru, yumurtadan kur-*

³⁵ Bkz. *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, II, 19. Bu beyitin bir benzeri için bkz. el-Qalkaşandî, *Subhu’l-A’şâ*, II, 485.

³⁶ Nisâ, 4/58.

³⁷ Arapçada “عَرُوسٌ / *Arus*” un bir anlamı da “*damat*” demektir. Bkz. el-Câhiz, *el-Buhalâ*, Dâru ve Mektebetu’l-Hilâl, 2. Bsm. Beyrût, 1999, s. 274; el-Âbî, Ebû Sa’d Mansûr b. el-Huseyn, *Nesru’d-Durr fi’l-Muhâdarât*, thk. Hâlid ‘Abdulğani Mahfûz, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 2004, VI, 162.

³⁸ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 211.

³⁹ en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*, III, 57.

⁴⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, II, 23; Bkz. el-‘Askerî, *Cemheretu’l-Emsâl*, I, 280.

tuldu” gerekirdi. Ama bir şey batnından/karnından ya da rahminden çıkan rahatladığından dolayı *rahatlama fiili* yumurtaya isnat edilmiştir. Burada öğeler yer değiştirmiştir.⁴¹

2- اَعْدَى مِنْ سُلَيْكٍ “Süleyk’ten daha hızlı koşan”

Süleyk b. Seleke es-Sa’dî, annesi Seleke’ye nisbet edilen siyahî bir kimsedir. Babası ise ‘Amr b. Yesribî olup ‘Umeyr olarak bilinmektedir. Çok hızlı koşan, ata binen ve aynı zamanda oldukça şımarık, hafif karakterli birisiydi. Atlar ile yarışacak kadar hızlıydı. Annesi de kendisi gibi hızlı koşardı.⁴² ‘Osman b. ‘Affân (ö.25/656)’ın kölesi olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Çağrılmadığı halde düğün ve davetlere gittiğinden dolayı kendisine *“Tufeylî”* denirdi.⁴³ Günümüzde uluslar arası atletizm müsabakalarında Etiyopyalı atletlerin başarılarını burada kaydetmekte yarar vardır.

XIV. Makâme (el-Mekkiye)’den:

1- هَذَا السَّيْلُ مِنْ ذَاكَ الْأَسَدِ “Bu yavru, o aslandandır.”

Bu söz, üstün meziyet ve nitelikler bağlamında büyüklerine benzeyen kimseler için bir övgü ifadesi sadedinde kullanılmaktadır.⁴⁴ Türkçedeki *“Adamın yiğitliği, dayısından belli olur”* atasözü ile *“babasının oğlu”* deyiminin bununla özdeş olduğunu söylemek mümkündür.

XV. Makâme (el-Faraziye)’den:

1- أَحْيَرُ مِنْ صَبِّ “Kertenkeleden daha ürkek/şaşkın”

Kertenkele, yuvasından ayrıldığında bir daha aynı yere dönemediğinden bu söz söylenmiştir.⁴⁵ Bu hayvanın karakteristik özellikleri arasında unutkanlık ve ayrıldığında kendi yuvasını bulamama vardır. Aynı zamanda suya pek ihtiyaç duymaz.⁴⁶

2- زُبُّ رَمِيَّةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ “Nice oklar vardır ki atanı yoktur.”

⁴¹ Bkz. el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem*, II, 195.

⁴² İbn Quteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Muslim, *eş-Şîr ve’ş-Şu’ara*, Dârü’l-Hadîs, Qâhire, H/1423, I, 353.

⁴³ Bkz. el-Qalqaşandî, *Subhu’l-A’sâ*, I, 516.

⁴⁴ el-Qalqaşandî, *age*, IX, 390.

⁴⁵ *Nisâbü’rî, Mecma’u’l-Emsâl*, I, 227.

⁴⁶ el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem*, II, 148.

Bu sözü ilk söyleyen Hakem b. 'Abdi Yağûs el-Minqarî'dir.⁴⁷ Bu söz, sürekli yanlış yapandan bazen doğruların da sadır olabileceğine işaret etmektedir.⁴⁸ Yani fasık ve facir birisinden doğru bir sözün kaynaklanmasını garip karıştılamamak gerekir.⁴⁹ Bu olumsuz niteliklere sahip kişiler, şiirde şöyle nitelenmiştir:

شُرُكٌ حَاضِرٌ فِي كُلِّ وَقْتٍ ... وَخَيْرُكَ رَمِيَّةٌ مِنْ غَيْرِ رَامٍ

"Kötülüğün her zaman hazır, "

*Hayrın ise okçusu olmayan bir ok gibidir."*⁵⁰

Maqâmât'ın XXXVII. Maqâme'si *es-Sa'diyye*'de geçen مَعَ الْحَوَاطِي سَهْمٌ صَائِبٌ "Yanlış atılan oklardan isabet eden vardır" sözü de buna muadildir.⁵¹

3- عَلَى الْحَبِيرِ سَقَطَتْ "Tam adamına düştün!" En uygun kişiyi seçmek anlamında kullanılmıştır. Bu söz, daha sonra hadis haline gelmiştir.⁵²

4- تَجْوَعُ الْمَرْءُ وَ تَأْكُلُ بِإِدْيَمِهَا "Özgür/onurlu kadın aç kalır ama sütanalık yaparak geçimini sağlamaz."

Bu sözü ilk defa Hâris b. Selîl el-Esedî, oldukça serbest hareket eden genç bir kadın olan Zebbâ bint Alqame et-Tâî için söylemiştir.⁵³ Bu darbimesel, zor günlerde onurunu koruyan ve kişiliğini ayaklar altına almayan kimse için vurgulanmıştır. Olur, olmaz evlere giden ve mahrem yerlerinin başkası tarafından görülme ihtimali olan kadın, bu yönüyle eleştirilmiştir.⁵⁴ Zira bu tarz bir davranış, hem kadının hem kocasının iffet ve mürüvvetine halel getirir.⁵⁵

XVII. Makâme (el-Kahkariyye)'den:

1- أَيَادِي سَبَا "Sebe' kabileleri gibi (dağılıp gidenler.)"

⁴⁷ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâs*, II, 105; Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 143.

⁴⁸ el-'Askerî, *Cemhere*, I, 491. Yalancının kimi zaman doğru söylemesi, onun basiret sahibi olduğuna göstermemektedir. Bkz. el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 133.

⁴⁹ İbn'Abdi Rabbihî, *el-İqdu'l-Ferîd*, II, 173.

⁵⁰ es-Se'alebî, *el-Muntahal*, thk. Ahmed Ebû 'Ali, el-Matba'atu't-Ticâriyye, İskenderiye, 1901, s. 121.

⁵¹ Bkz. el-Harîrî, *Maqâmât*, s. 394.

⁵² Muslim, *Hayz*, 88; Nesâî, *Tahâret* 205.

⁵³ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *age*, s. 109; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 104; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâs*, II, 20.

⁵⁴ el-'Askerî, *Cemhere*, I, 261.

⁵⁵ Bkz. et-Tevhîdî, Ebû Hayyân 'Alî b. Muhammed b. 'Abbâs, *el-Besâir ve'z-Zehâir*, thk. Vedâd el-Qâdî, Dâru Sadır, Beyrût, 1988, I, 239.

Bu söz, tarihte Yemen'deki Sebe' kabilesini, yurtlarını terk etmelerine ve çevreye dağılıp gitmelerine neden olan bir sel için söylenmiştir. Olayın aslı şöyledir: Sebe' kabilelerinin büyük babaları Sebe' b. Yeşcûb b. Ya'rûb b. Kahtân döneminde refah içinde yaşayan Sebeliler, dönemin en büyük felaketi "Seylu'l-'Arim"⁵⁶ ile sınıdıklarında yurtlarını terk etmiş, kabile ve oymaklar halinde farklı çevre ülkelere dağılmışlardır.⁵⁷ Kısacası bu söz, insanların bölük parça olmaları, ayrılıp dağılmaları nedeniyle söylenegelmiştir.⁵⁸

XVIII. Makâme (es-Sincâriyye)'den:

1- أَشَأْمٌ مِنْ قُدَّارٍ "Qudâr'dan daha uğursuz (kimse). Uğursuzluğa kıyas olarak darbimesele konu olan kasap Qudâr b. Sâlif⁵⁹, Hz. Salih'in devesini boğazlayan kişidir.⁶⁰ Oluğça kısa ve kumral olan Qudâr'ın sözlük anlamı "kasap" demektir. O, çok azgın ve katı bir kişiliğe sahipti.⁶¹

XX. Makâme (er-Fâriqiyye)'den:

1- تَنْدَى صِفَائِهِ "Onun kayası ıslanmaz." Bu darbimesel, cimri, eli sıkı kim-seler için söylenmiştir. Buna benzer تَنْدَى إِحْدَى يَدَيْهِ الْأُخْرَى "Bir eli diğer elini ıslatmaz" sözü de söylenir.⁶²

⁵⁶ Kur'an, adı geçen selden söz eder. Onun uyarı amaçlı olduğunu ekler: "Andolsun, Sebe' (halkı)nın oturduğu yerlerde de bir ayet vardır. (Evleri) Sağdan ve soldan iki bahçeliydi. (Onlara demiştik ki:) "Rabbini-zin rızkından yiyin ve O'na şükredin. Güzel bir şehir ve başlıyayan bir Rabb(iniz var)." Ancak onlar yüz çevirdiler, böylece biz de onlara 'Arim selini gönderdik ve onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde az bir şey de sedir ağacı olan iki bahçeye dönüştürdük. Böylelikle nankörlük etmeleri dolayısıyla onları cezalandırdık. Biz (nimete) nankörlük edenden başkasını cezalandırır mıyız?" (Sebe Suresi, 34/15-17).

⁵⁷ ez-Zemaşerî, *el-Mustaqsâ*, II, 88; el-Yûsî, *Zahru'l-Ekem*, III, 16.

⁵⁸ es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni*, thk.Ahmed Zâfir Kocân, *Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî*, Bulâq, 1966, II, 687.

⁵⁹ Bkz.el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, III, 211.

⁶⁰ İbn Hamdûn *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, VII, 24; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, III, 57.

⁶¹ Qınnûcî, *Ebû't-Tayyib Sıddîq b. Huseyin Fethu'l-Beyân fî Maqâsıd'l-Qur'ân*, el-Mektebetu'l 'Asriyye, Beyrût, 1992, XV, 257. Kur'an, Qudâr'ın içinde yer aldığı gruptan söz etmektedir: "O şehirde dokuz kişilik bir grup bulunuyordu ki onlar yeryüzünde fesat çıkarıp barış ve düzenden yana olmuyorlardı." Neml, 27/48.

⁶² Bkz. ez-Zebidî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Qâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Qâhire, ts, XL, 64.

XXII. Makâme (el-Furâtiyye)'den:

1- أَضْرَابُ قَعْقَاعِ بْنِ شَوْرٍ "Qa'qa' b. Şavr' gibi olanlar." Asıl adı Qa'qa' b. Şavr ez-Zuhalî'dir. Benî Bekr b. Vâil kabilesindedir. Mu'aviye b. Ebî Sufyân döneminde yaşamıştır. Cömertliğiyle ünlüdür.⁶³ Birisi ona komşu olduğunda ya da yanına oturduğunda onun meramını anlar, ona bağışta bulunur, düşmanlarına karşı yardıma koşar, yemek yedirir; üstelik kendisine bir de teşekkür ederdi. Hatta onun için şair Ebû 'Îlâqa et-Tağlibî şöyle demiştir:

وَكُنْتُ جَلِيسَ قَعْقَاعِ بْنِ شَوْرٍ ... وَ يَشْقَى بِقَعْقَاعِ جَلِيسٍ

"Qa'qa' b. Şavr'ın arkadaşıydım,

Arkadaşlığından hiç kimse sıkıntıya girmez."⁶⁴

2- الْمُنْشِيُّ جُهَيْنَةَ الْأَخْبَارِ "Bu konuda haberlerin kaynağı, Cuheyne'dir."

Bu söz, bir şeyin gerçeğini öğrenmek ve anlamak amacıyla söylenmiştir.⁶⁵ Cuheyne, Teyma'dan Benî Serme'li bir Yahudidir. Ayrıca Vadiu'l-Qurâ bölgesi Benî Sehm kabilesinden içki tüccarı bir adam vardı. Abdullah b. Gatafân aşiretinden olan Benî Cûşen ise Benî Serme'ye komşuydu. Günün birinde işi gücü yol kesen ve adı Husayn olan Benî Cûşenli bir adam kaybolur. Husayl'in kız kardeşi ile erkek kardeşleri, her gelen gidenden kardeşini sorarlar ama nafile... Husayl'in erkek kardeşi bir ara Benî Sehm'e komşu olan ve içki satan adamın evinde iken kız kardeşleri gelir Yahudi'ye: "Allah aşkına! İnanmadığın dinin hakkı için, kardeşimden haber ver" deyince Yahudi: "Dinim hakkı için onun hakkında bir şey bilmiyorum" der ve şu beyiti terennüm ederek Cuheyne'ye yönlendirir:

تُسَائِلُ عَنْ حَيْلِ كُلِّ رَجُلٍ ... وَعِنْدَ جُهَيْنَةَ الْخَبْرَ الْبَقِيَّةُ

"En sağlam haberler Cuheyne'nin yanında iken,

Her gelen gidenden Husayl'i soruyorsun."⁶⁶

Kadın, Cuheyne'nin yanına gider ve gerçeği ondan öğrenir.

XXIII. Makâme (eş-Şi'riyye)'den:

1- قَلْبْتُ لهُ ظَهْرَ الْمِجَنِّ "Ona karşı mevzimi/siperimi değiştirdim."

⁶³ el-Câhız, *el-Hayavân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, VII, 474.

⁶⁴ es-Se'alebî, *Simâru'l-Qulûb fi'l-Mudâfi ve'l-Mensûb*, Dâru'l-Ma'arif, Qâhire, ts., 128; *Nisâbü'rî, Mecma'u'l-Emsâl*, II, 241.

⁶⁵ en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, III, 39.

⁶⁶ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 126.

Bu söz, kişinin başkasına olan muhabbet ve meveddetini değiştirdiğinin bir ifadesi olarak kullanılır.⁶⁷ *الْمِجْرُ* kelimesi, savaştının ok ve mızraklardan korunması için edindiği siper veya kalkana denir.⁶⁸ Mesela *أَلْ وَومُ جَنَّةٌ* “*Oruç kalkandır*”⁶⁹ hadisinde geçen “*جَنَّةٌ*” kelimesi bu manadadır.⁷⁰

XXIV. Makâme (el-Katiyye)’den:

1- *هَذَا مَأْرَبٌ حَفَاوَةٌ* “*Bu, bir çıkar içindir; (gayen)güleç olmak değildir.*”

Bu ifade, kişiye salt çıkarı için yaklaşan, güler yüz gösteren ve kişisel bir çıkarını elde etmeye çalışanlara söylenir.⁷¹ Bu sözü, dil döken, en küçük bir ihtiyacı uğruna kişilik ve kimliğini ayaklar altına alanlar için el-Umevî adında birisi söylemiştir.⁷²

XXV. Makâme (el-Kereciyye)’den:

1- *أَعْرَى مِنَ الْمِعْرَلِ* “*Kirmenden daha çıplak*”

Bu darbimesel bir insanın yoksulluğunu vurgulamak için söylenir. Çünkü yünü eğiren kadın, kirmendeki yünü elbise yapmak için her aldığıda kirmen çıplak kalır. Bu itibarla yoksulluk, kirmenin çıplaklığına nisbet edilmiştir.⁷³ Bunun zıddı sayılabilecek *أَكْمَنَى مِنَ الْبَصَلِ* “*Soğandan daha giyinik*” sözü de zengin olmayı betimler.⁷⁴

XXXI. Makâme (er-Remliyye)’den:

1- *عَاتَفْتُهُ عِنَاقَ اللَّامِ لِلْكَافِ* “*Lam harfinin elife sarılması gibi ona sarıldım.*”

Bu darbimesel, aşk ve sevgiyi vurgulamak için söylenir. Lam harfi kendisinden sonraki harfe bitişen, elif ise sonraki harfe bitişmeyen harflerdir. Onların bir araya gelmeleri, bir bakıma ayrılmamaları ve hep beraber kalmaları anlamına gelmektedir. Çünkü elif, lama hep bitişik kalır, sonrakisine bitişmez.

⁶⁷ Bkz. el-Haşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ, *Cevâhiru'l-Belağa fi'l- Me'anî ve'l- Beyani ve'l-Bedi'*, thk. Yûsuf es-Sumaylî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, ts, s. 286.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 94.

⁶⁹ Tirmizî, *Salât* 433; Nesâî, *Bey'ât* 35, 36.

⁷⁰ Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. 'Abdulmu'tî Emîn Qalecî, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 1985, I, 177.

⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, II, 309; el-Yûsûf, *Zehru'l-Ekem*, I, 76.

⁷² Bkz. el-'Askerî, *Cemhere*, II, 230.

⁷³ 'Abdulhamid 'Umer, Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye el-Mu'asıra*, 'Alemlu'l-Kutub, 2008, II, 1616.

⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 295; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 24.

Bilindiği üzere lam ile ile bitiştiğinde şekli alır. Şairin şu sözü, darbimeseli en iyi şekilde tavsif etmektedir:

عَانَقْتُهُ وَرَدَّاءُ الْوَصْلِ يَجْمَعُنَا ... حَتَّىٰ الْبَاحِ عَنَاقَ اللَّامِ لِلْأَلْفِ
*“Lam’ın elife sarılması gibi ona sarıldım.”*⁷⁵ Başka bir şiirde Kadı Ebû’l-Hasan şöyle der:

عَانَقْتُهُ وَرَدَّاءُ الْوَصْلِ يَجْمَعُنَا ... حَتَّىٰ الْبَاحِ عَنَاقَ اللَّامِ لِلْأَلْفِ
*“Vuslat elbisesi, sabaha kadar lamın elifle bitiştiği gibi bizi birleştirir halde onu kucakladım.”*⁷⁶

XXXIV. Makâme (ez-Zebediyye)’den:

1- مَا حَكَ ظَهْرِي مِثْلَ ظَهْرِي-*“Cildimi/derimi, ancak tırnağım (hakkıyla) kaşır.”*⁷⁷

Bu mesel, kişinin kendi işiyle ilgilenmesinin önemini belirtmektedir. Çünkü başkası, bizim gibi işimizle hakkıyla ilgilenmez.⁷⁸

XXXVI. Makâme (el-Malatiyye)’den:

1- مَا كُلُّ سُودَاءِ تَمْرَةٍ وَكُلُّ بَيْضَاءِ شَحْمَةٍ-*“Her siyah şey hurma, her beyaz şey ise yağ parçası değildir.”*

Bu sözü ilk defa söyleyen Şeybân b. Zehl’in kardeşi ‘Amir b. Zehl b. Sa’lebe’dir. Babaları Zehl ölünce, anneleri Sa’d b. Mâlik b. Dabba ile evlenmiş ve iki çocuğunu da yanına almıştır. Anneleri öldüğünde ise Şeybân ve ‘Amir akrabalarına dönmüşlerdir. Amcası Qays b. Sa’lebe’nin, mal mülklerini yediklerini görünce ‘Amir, amcasına saldırıp öldürmek istemiştir. Bunun üzerine amca Qays, hem suçlu hem güçlü bir üslupla: *“Yeğenim, bırak beni, cimrilik felâkettir/helâkettir”* deyince ‘Amir, yukarıdaki sözü söylemiş ve onu bırakmıştır.⁷⁹ Bu söze benzeyen *“Her siyah, hurma; her beyaz şey ise şarap değildir”* şeklinde başka bir ifade de bulunmaktadır.⁸⁰ Bu mesel Türkçedeki *“Her kuşun eti yenmez”* atasözüyle ilişkilidir.

⁷⁵ Tilmisânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Muqrî, *Nafhu’t-Tayyib min Ğusni’l-Endulus er-Râtib ve Zikru Vezîrihâ Lisâni’d-Dîn b. el-Hâtib*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût, 1997, II, 688.

⁷⁶ el-Bunsî, Ebû İshâq İbrâhîm b. Ebû’l-Hasan el-Fahrî, *Kenzu’l-Kitab ve Muntahabu’l-Adâb*, thk. Hayât Qârre, el-Macma’u’s-Saqafî, Abudabî, 2004, II, 815.

⁷⁷ es-Se’alebî, *et-Temsîl ve’l-Muhâdara*, s. 318.

⁷⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, II, 321.

⁷⁹ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 195; el-‘Askerî, *Cemhere*, II, 226. *“Her beyaz şey ise yağ parçası değildir.”* sözünü Zufer b. Hâris’in dediğine dair başka bir bilgi vardır. Bkz. el-‘Askerî, *age*, II, 287. ez-Zemahşerî, ise ‘Amir’in meşhur sözü üzerine amca Qays’ın, yeğenine malını verdiğini belirtmektedir. Bkz. *el-Mustaqsâ*, II, 328.

⁸⁰ el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Edebe*, I, 271.

XXXVII. Makâme (es-Sa'diyye)'den:

1- شَوَى فِي الْحَرِيقِ سَمَكْتَهُ. "Balığına yangında kızarttı."

Bu, hâkimin öfkeli olduğu zamanda kendisinden hüküm talep eden için söylenen bir sözdür.⁸¹ Kimi zaman fırsatları kaçıran kimse için de denir.⁸²

2- أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأُتُوقِ "Akbaba yumurtasından daha değerli..."

Özellikle Mısır'da yaşayan bir çeşit akbaba, yumurtasını ulaştırılması mümkün olmayan zor ve sarp yerlerde yumurtladığından⁸³ ve son derece koruma altına aldığından dolayı darbimesel ona nispet edilmiştir.⁸⁴ Araplar, soruların zor soruların cevabı için : سَأَلْتَنِي بَيْضَ الْأُتُوقِ : "Benden akbaba yumurtasını sor-dun/istiyorsun" derler.⁸⁵ Kimi zaman ise bu darbimesele müteradif أَبْعَدُ مِنْ بَيْضِ الْأُتُوقِ "Akbaba yumurtasından daha uzak/ulaşılmaz" sözü de kullanılır.⁸⁶

3- أَمِّيئِيًّا مَرَّةً وَقَيْسِيًّا أُخْرَى. "Bazen Temîmî bazen de Qaysî olmak."

Temîm ve Qays, uzun yıllar rakip ve hasım olan iki Arap kabilesidir.⁸⁷ Bu darbimesel, sözünde ve davranışında istikrarsız, daldan dala atlayan ve renkten renge giren kimseler için söylenmiştir.⁸⁸ Bu söz, aynı zamanda sahibini kınamayı ve ayıplamayı içermektedir.⁸⁹

4- مَعَ الْخَوَاطِي سَهْمٌ صَابِتٌ "Yanlış atılan oklardan isabet eden vardır."

Bu söz, genelde kötülük işleyen kimi zaman ise iyilik yapan kişiler için söylenmiştir.⁹⁰ XV. Makâme'deki "Nice oklar vardır ki atanı yaktur" sözü de

⁸¹ Bkz. el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, III, 242.

⁸² *Mu'cemu'l-Vasît*, Macma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, Dâru'd-Da'Ve, Qâhire, ts. s. 450.

⁸³ Bkz. ez-Zemaşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 24.

⁸⁴ ed-Dabiy, *Emsâlu'l-'Arab*, s. 52; İbn Quteybe, *eş-Şîru ve'ş-Şu'arâ*, I, 428; el-'Askerî, *Cemhere*, II, 64; *Nisâbü'rî*, *Mecma'u'l-Emsâl*, II, 44.

⁸⁵ el-Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-Lugati ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Qâhire, 1997, II, 201.

⁸⁶ Bkz. *Dumeyrî*, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ, *Hayâtu'l-Hayavân el-Kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, H/1424, I, 71.

⁸⁷ el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, I, 325.

⁸⁸ Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Qanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Qâhire, 1998, I, 343; el-Muberrred, *el-Muqatazab*, thk. Muhammed 'Abdulhâliq 'Azîma, 'Alemlu'l-Kutub, Beyrût, ts. III, 264.

⁸⁹ el-Cayânî, Muhammed b. 'Abdulmelîk b. Mâlik Cemâluddîn, *Şerhu Teshîl'l-Fevâid*, thk. 'Abdurrahmân Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hecer li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', basım yeri yok, 1990.

⁹⁰ ez-Zemaşerî, *el-Mustaqsâ*, II, 345; el-Herevî, Qâsım b. Sellâm b. Miskîn Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, thk. 'Abdulmecîd Qutalmîş, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dîmişq, 1980, s. 50.

buna benzerlik arz etmektedir.⁹¹ Yani yalancı, bazen doğru söyleyebilir.⁹² Başka bir deyişle sözü ve davranışı fasit olan birisinin, nadiren de olsa güzel ve isabetli konuşmasıdır.⁹³

XXXVIII. Makâme (el-Merviyeye)'den:

1- يَصْعُ الْهِنَاءُ مَوَاضِعَ النَّقْبِ “*Katranı, tam uyuz yere koyar.*” Bu söz, yerli yerinde konuşan için söylenmiştir.⁹⁴ Başka bir ifadeyle gerekmedikçe konuşmayan, ancak gereken yerde isabetli konuşan için vurgulanmıştır.⁹⁵ Söz konusu darbimesel Türkçedeki “*Taşı gediğine koymak*” deyimiyile karşılanabilir.

XL. Makâme (et-Tebrîziyye)'den:

1- لَقِيتُ مِنْهَا عَرَقَ الْقَرْيَةِ “*Onun yanında kırbanın altında terleyen gibi terledim.*” عَرَقَ الْقَرْيَةَ tamlaması, zahmet ve sıkıntıdan kinayedir.⁹⁶ Çünkü cehennem sıcağında kırba taşıyan kimse, oldukça zahmet ve meşakkat çeker.⁹⁷

2- أَمْحَقُّ مِنْ رَجُلَةٍ “*Semizotundan daha ahmak (adam)*”

Araplar, semizotuna اَلْبَيْضَةُ الْحَمَاءُ derler. Çünkü semizotu, dere ve sel yataklarında, vadilerin ağızlarında biter. Bir sel ve akıntı geldiğinde onu söker atar.⁹⁸ Her yerde bittiğinden dolayı “hamakat” sıfatı ona nisbet edilmiştir.⁹⁹ Geçen darbimesel, her şeye burnunu sokan kimse için geçerli olduğu gibi dünyanın fani olduğuna inanıp da ahireti için çalışmayanları da kapsamaktadır. Böylesi insanlar, tıpkı su üzerine konaklayanlara benzer.¹⁰⁰ Bu sözün elle tutulur, gözle görülür hiçbir faaliyeti olmayanlar hakkında söylendiğine dair görüşler de vardır.¹⁰¹

3- أَقْبَحُ مِنْ قَرِيذٍ

“*Maymundan daha çirkin (adam).*”

⁹¹ el-Harîrî, *Maqâmât*, s. 145.

⁹² İbn'Abdi Rabbih, *el-İqdu'l-Ferîd*, III, 19; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 251.

⁹³ el-'Askerî, *Cemhere*, II, 269.

⁹⁴ el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Hilâl, Beyrût, 2003, I, 107.

⁹⁵ İbn'Abdi Rabbih, *age*, II, 122; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, VII, 9.

⁹⁶ el-'Askerî, *Cemhere*, II, 198.

⁹⁷ el-'Askerî, *Kitâbu's-Sina'ateyn*, thk. 'Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Misriyye, Beyrût, H/1419, s. 276.

⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 81; el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, II, 134.

⁹⁹ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 15; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 12.

¹⁰⁰ en-Nisâbü'rî, *Uqalâu'l-Mecânîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1985, s. 24.

¹⁰¹ Bkz. İbnü'l-Cevzi, *Ahbâru'l-Hamqa ve'l-Muğaffelîn*, Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, Beyrût, 1990, s. 42.

Bu söz, birisini ya da bir işi tahkir etmek için vurgulanır. Denildiğine göre oldukça çirkin bir adam, Hallâc Mansur (ö.309/922)'un yanına gelir ve “Şayet sen, söylediklerin hakkında doğru ve samimi isen, Allah’a dua et ki maymun olayım!” deyince Hallâc, “Böyle bir şey gerçekleşirse, ancak sorunun yarısı çözülmüş olur” cevabını vermiştir.¹⁰² Hallâc Mansur, burada muhatabının, maymundan daha çirkin oluşuna telmihte bulunmuştur.

XLIII. Makâme (el-Bekriyye)’den:

1- رَبِّ أَخٍ لَكَ لَمْ تَلِدْهُ أُمَّكَ “Annenin doğurmadığı nice kardeşlerin vardır.”

Bu sözün, Lokman b. ‘Ad’a ait olduğu söylenir. Lokman, aşırı sıcaktan dolayı gölgelenmek için bir yere sığınmıştır. Orada bir kadının yabancı bir erkekle gizli oynadığını görünce, kadına, erkeğin kim olduğunu sorar. Kadın “kardeşimdir” dediğinde Lokman, ironik olarak “Nice kardeşin var ki annen doğurmamıştır” şeklinde cevap vermiştir.¹⁰³ Lokman, verdiği cevapla “Aslında o, sevgi ve aşkta senin kardeşin; nesep ve yakınlıkta değil...” demek istemiştir.¹⁰⁴ Lokman’ın sözü, darbimesel olmuştur. Fakat bu darbimesel, sonradan iki kişinin candan dostluğunu ve samimiyetini vurgulamak için söylenir olmuştur.¹⁰⁵

“Nice arkadaş vardır ki kardeşten daha şefkatlidir”¹⁰⁶ ve الْقَرِيبُ مَنْ تَقَرَّبَ، مَنْ تَنَسَّبَ “Akrabalık, nesep iddiasıyla değil; yakın durmak ve sevgi beslemekle olur”¹⁰⁷ sözleri de bu anlamda meşhur olmuştur.

2- “O, sütü daha yaz mevsiminde iken kaybetmişti.”

Genç bir kadın olan Dahtanûs bint. Laqîyt b. Zurâre, oldukça yaşlı olan ‘Amr b. ‘Amr b. ‘Adas’ın eşi idi. Aşırı geçimsizlikten dolayı genç kadın, kocasının kendisini boşamasını talep etmiş, kocası da onu bir yaz günü boşamıştı. Kadın, genç ama son derece fakir birisiyle evlenmişti. Evlerinde içilecek bir damla süt bile yoktu. Bir ara kadın susuzluğunu gidermek için komşusu olan

¹⁰² es-Se’alebî, *Simâru’l-Qulûb fî’l-Mudâf ve’l-Mensûb*, s. 406.

¹⁰³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 175; el-‘Askerî, *Cemhere*, I, 481; *el-Meydânî*, *Mecma’u’l-Emsâl*, I, 291; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 4.

¹⁰⁴ el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem*, III, 36.

¹⁰⁵ İbn Qudâme, Ebû Muhammed Muvaffaquddîn ‘Abdullah, *el-Mutahabbîne Fillâh*, Daru’t-Tibâ’, Dîmişq, 1991, s. 64.

¹⁰⁶ Bkz. el-Mâverdî, Ebû’l-Hasan ‘Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Emsâl ve’l-Hikem*, thk. Fuâd ‘Abdulmun’im Ahmed, Dâru’l-Vatan- Riyâd, 1999, s. 240.

¹⁰⁷ ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, IV, 265; el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem*, III, 37.

eski ihtiyar kocasının evine süt aldirmaya birisini gönderir. İşte eski ihtiyar koca yukarıdaki darbimeseli söyler.¹⁰⁸

XLIV. Makâme (eş-Şiteviyye)'den:

1- أَصْرُدُ مِنْ عَيْنِ الْحِرْيَاءِ - "Bukalemunun gözlerinden daha soğuk"

Bukalemun, güneşin sıcaklığını çekmek için sürekli güneşe doğru yönelir.¹⁰⁹ Güneş olduğu sürece bukalemun, ısıdan yararlanır, güneş batınca da gizlenir.¹¹⁰

2- أَجْرُدُ مِنَ الْعَنْزِ الْجِرْيَاءِ - "Uyuz keçiden daha çıplak"

Bu mesel, çok çabuk üşüyen kimseler için söylenir. Zira uyuz keçi de soğuga dayanamaz, soğukta duramaz.¹¹¹

3 - فَأَخَذَهُمْ مَا قَدَّمَ وَمَا حَدَّثَ - "Eski, yeni bütün sıkıntılar onları yakalayiverdi."

Bu darbimesel, gerek eski gerekse yeni; gerek uzak gerekse yakın, bir kimsenin üzülmeye ve sıkılmasına neden bütün dert ve ızdırapların başına toplanmasını nitelemektedir.¹¹² Başka bir ifadeyle bu mesel, başı beladan bir türlü kurtulmayı için söylenmiştir.¹¹³

XLV. Makâme (er-Remliyye)'den:

1- الْفِرَاؤُ يُقْرَابُ أَكْبِيسَ - "Kılıcın kınıyla kaçmak, en akıllıca yoldur."

Benî Huzaa b. Mâzin b. Mâlik b. 'Amr b. Temîm kabilesinden olan Şihab b. Qays, dayısı Evfâ b. Matar el-Mâzinî ile yolculuğa çıkmıştı. Yanlarında Benî Mâzinli Câbir b. 'Amr da vardı. Üç kişiydiler. Câbir, kuşların uçuşuna göre yolculuğu ya uğurlu ya da uğursuz sayıyordu. Seyir halinde iken yolda iki deve ile iki atı süren iki kişinin ayak izlerini gördüler. Derken onların köpeklerinin sesi de duyuldu. Üç arkadaş, tehlikeyi sezince "Kılıcın kınıyla kaçmak, en akıllıca

¹⁰⁸ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 111; ed-Dabiy, *Emsâlu'l-'Arab*, s. 51; el-'Askerî, *Cemhere*, I, 7; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 329.

¹⁰⁹ İbn Quteybe, *el-Me'ani'l-Kebîr fi Ebyâtî'l-Me'ani*, thk. 'Abdurrahmân Yahyâ, Matba'atu Dâireti'l-Ma'arif el-'Usmâniyye, Haydârabad, 1949, II, 260; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 208; *Nisâbü'rî, Mecmau'l-Emsâl*, I, 413.

¹¹⁰ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdüniyye*, V, 292.

¹¹¹ el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, III, 252.

¹¹² ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 97.

¹¹³ el-Yûsî, *age*, I, 68.

yoldur” diyerek oradan uzaklaşmışlardır.¹¹⁴ Daha sonra bu söz, darbimesel olmuştur. Türkçedeki “*tabanları yağlamak*” deyimini, bu olayı karşılamaktadır.

XLVI. Makâme (el-Halebiyye)’den:

1- أَشَامُ مِنْ عَطْرِ مِشَمٍ. “*Minşem’in esansından daha uğursuz*”

Minşem, Mekke’de envai türlü güzel kokular satan bir kadının adıdır. Huzaa ile Cürhüm kabileleri savaşıcaıkları zaman, kadının dükkânından kokular satın alır, sürünürlerdi. Koku sürünmeleri, cesaretlerini arttırıyor ama o oranda da savaş kurbanları artıyordu. İşte yukarıdaki söz, büyük bela ve musibetler için söylenen bir darbimesel haline gelmiştir.¹¹⁵ Başka bir haberde ise bazıları kadının dükkânına girmiş, tezgâhlardaki bütün kokuları alıp sürünmüş; kadın ise durumu kendi kabilesine haber vermiştir. Kabilenin silah tutan adamları, koku hırsızlarını takip etmiş, çevrede her güzel kokanı öldürmüşlerdir. İşte bu kokular, büyük bir felakete neden olduğundan “*Minşem’in esansından daha uğursuz*” şeklinde darbimesel olmuştur.¹¹⁶

XLVII. Makâme (el-Heceriyye)’den:

1- أَنْطَأُ مِنْ فِنْدٍ. “*Find’den daha yavaş hareket eden*”

Find, Sa’d b. Ebi Vaqqâs’ın kızı Aişe’nin hizmetçisidir.¹¹⁷ Güzel sesli birisidir. Aişe, bir ara Find’i ateş alması için komşuya gönderir. Find, dışarı çıktığında Mısır’a giden bir kafileyi görür, onlara eşlik eder ve Mısır’da bir yıl kalır. Döndüğünde komşuya uğrar, ateşi alır, koşarak eve yönelir; tökezler ve elindeki ateş yere düşer. Bunun üzerine şımarık bir edayla “*Acelecilik ne kötüy-müş!*” der.¹¹⁸

2- تَضْرِبُ فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ. “*Soğuk demiri dövüyor.*”

¹¹⁴ ed-Dabiy, *Emsâlu’l-‘Arab*, s. 66; Ebû ‘Ubeyd Qâsım, *el-Emsâl*, s. 217; el-‘Askerî, *Cemhere*, II, 96; *el-Meydânî*, *Mecma’u’l-Emsâl*, II, 76; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 338; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu’l-Hamdûniyye*, VII, 39.

¹¹⁵ *el-Meydânî*, age, I, 93; Adı geçen kadının ve vuku bulmuş olayın etrafında farklı görüşlerin olduğunu söyleyebiliriz. Geniş bilgi için bkz. *el-Meydânî*, age, I, 381.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 184; el-Yûsûfî, *Zehru’l-Ekem*, II, 242.

¹¹⁷ ez-Zemahşerî, age, I, 23.

¹¹⁸ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, s. 189; el-‘Askerî, *Cemhere*, I, 250; en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*.

Kendisine hiçbir yararı olmayan ya da muhal şeyler ile uğraşana denir.¹¹⁹ Arapçada buna benzer بِحُرْتٍ فِي الْبَحْرِ “Denizde çift sürüyor” sözü de mevcuttur.¹²⁰ Türkçedeki “havanda su dövme” deyiminin karşılığıdır.

3- تَشْكُو إِلَىٰ مُ مَيِّتٍ . “İlgisiz kimseye derdini açma!”

Bu mesel, arkadaş ve dostuna karşı ilgisiz davranan kimseleri eleştirmek için söylenmiştir. Kişinin, kendisine teselli vermeyecek, derdine ortak olmayacak kimselere sıkıntısını açmamasını tavsiye etmektedir.¹²¹ Nitekim şair şöyle demiştir:

إِنَّكَ تَشْكُو إِلَىٰ مُ مَيِّتٍ ... فَاصْبِرْ عَلَىٰ الْحُمْلِ النَّبِيلِ أَوْ مُتِّ .

“İlgisiz/suskun kimseye şikâyet etme,

Ya ağır yüküne dayan ya da ölmeyi yeğle!”¹²²

3- أَشْغَلُ مِنْ ذَاتِ النَّحْيَيْنِ “İki tulum sahibi kadından daha meşgul/cimri”

Cahiliye döneminde Benî Teym b. Sa’lebe’li yağ satan bir kadın vardı. Havvât b. Cubeyr el-Ensârî (ö.40/661), gelir ondan yağ almak ister. Kadının yanında kimsecikler yoktur. Havvât, yağın tadına bakması bahanesiyle kadına bir tulumu açtırır. Tattıktan sonra tulumu kadına verir, kadın birinci tulumu henüz bağlamadan diğer bir tulumu daha açmasını söyler. Kadın diğer tulumu da açar; dolayısıyla iki tulum kadının elinde çözümlü vaziyette kalır. Bu arada Havvât, kadından murad alır ve oradan kaçır. Bütün olumsuzluklara rağmen, cimriliğinden tulumları yere bırakmayan bu kadının öyküsü darbimesel haline gelmiştir.¹²³

4 - كُلُّ الْحَدَاءِ يَحْتَدِي الْحَائِيِ الْوَقَعِ “Taşlara değip tahriş olan yalın ayağa her nalın uyar.”

¹¹⁹ el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 106.

¹²⁰ el-Meydânî, ‘Abdurrahmân b. Hasan Habannake, *el-Belâğatu’l-‘Arabîyye*, Dâru’l-Qalem, Dımeşk, 1996.

¹²¹ el-Bekrî, *Faslu’l-Maqâl fî Şerhi Kitâbi’l-Emsâl*, s. 399.

¹²² el-‘Askerî, *Cemhere*, I, 108; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 416; en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*, III, 22; el-Yûsî, *age*, III, 236.

¹²³ *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, I, 376. İbn Hamdûn, darbimesele konu olan kadının Benî Huzeyl’den olduğunu kaydetmiştir. Bkz. İbn Hamdûn, *Tezkire*, VII, 27; el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem*, III, 232. Havvât ise daha sonra Müslüman olur ve güzel bir şekilde İslam’ı yaşar. Bkz. el-Himyerî, Naşvân b.Sa’îd, *el-Huru’l-‘İyn*, thk. Kemâl Mustafâ, Mektebetu’l-Hancî, Qâhire, 1948, s. 315.

Taşlık yerlerde çıplak ayakla yürüyüp tahriş olan ayaklara¹²⁴ her türlü nalın, pabuç ve ayakkabı uygun gelir.¹²⁵ Burada sıkıntı yaşayan insanın, en küçük şeylere kanaat getireceği vurgulanmaktadır.¹²⁶ Zaten böyle sıkıntılar, kişiye en küçük şeylerden mutluluğu duyma erdemini kazandırmaktadır. Mesela bir şiirde bu darbimesel çok güzel tavsif edilmiştir:

يَا لَيْتَ لِي نَعْلَيْنِ مِنْ جِلْدِ الصَّبْعِ . . . كُلُّ الْحِدَاءِ يَحْتَدِي الْحَاثِي الْوَقْعِ .
 “Keşke sırtlan derisinden bir çift nalınım olsaydı,
 Zira taşlara değen yalın ayağa her nalın uyar.”¹²⁷

XLVIII. Makâme (el-Harâmiyye)’den:

1- كَقَبْسَةِ الْعَجَلَانِ “Ateş almaya gidenin aceleciliği gibi...”

Bu darbimesel, bir eve ateş almaya giden orada ancak ateşi alabilecek kadar bekleyen; bir konuda çok aceleci davranan kimse için kullanılmıştır.¹²⁸ Zaten konu komşuya gidip kapı eşiğinde bir iki kelam edip dönenlere “Ateş almaya mı geldin?” denir. Nitekim şair, kısa süreli kalan misafir için şöyle demiştir:

وَرَأَيْتُ زَارَ وَمَا زَارَا . . . كَأَنَّهُ مُقْتَسِبٌ نَارَا .
 “Misafir (bizi) ziyaret etti, aslında etmedi,
 Sanki o, bir ateş almaya geldi.”¹²⁹

XLIX. Makâme (es-Sâsâniyye)’den:

1- يَعْرِفُ مِنْ أَيْنَ تُوُكِّلُ الْكَيْفُ . “O, kürek kemiği etinin nereden yeneceğini bilir.”

Bu darbimesel, ne yapacağını bilen, deneyim sahibi, güngörmüş, açık-göz, kurnaz, zeki ve dahi kimseler için söylenir.¹³⁰ Türkçedeki “anasının gözü” deyiminin karşılığıdır.

2- حَيْثُمَا سَقَطَ لَقَطُ . “Nereye düşerse düşsün, alacağını alır.”

¹²⁴ el-‘Askerî, *Cemhere*, II, 429.

¹²⁵ İbn ‘Abdi Rabbihî, *el-İqdu’l-Ferîd*, III, 50; el-‘Askerî, *Cemhere*, I, 108.

¹²⁶ el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 189; es-Se‘alebî, *et-Temsîl ve’l-Muhadarâ*, 300; ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 416.

¹²⁷ İbn ‘Abdi Rabbihî, *age*, III, 50.

¹²⁸ es-Se‘alebî, *Simâru’l-Qulûb*, s. 586; *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, I, 376; en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*, III, 48.

¹²⁹ es-Se‘alebî, *age*, s. 586.

¹³⁰ el-İsfahânî, *Muhadarâtu’l-Udebâ*, I, 36; *el-Meydânî, Mecma’u’l-Emsâl*, I, 42.

Kurnaz ve hilebaz kimseler için söylenen bir darbimeseldir.¹³¹ Türkçe-
deki “Ağaca da çıkırsa pabucu yerde kalmaz” atasözü ile “dört ayak üstüne
düşmek” deyimini, anlamca buna yakındır, denilebilir.

3- *مَنْ جَسَرَ أَيْسَرَ، وَمَنْ هَابَ خَابَ.* “*Cesur olan kazanır; korkak olan ise kaybeder.*”

Bu söz, gerek askerî gerekse sivil alanda olsun, zor ve meşakkatli bir işe
girişmeyeler hakkında vurgulanmış bir darbimeseldir.¹³²

4- *أَجُولُ مِنْ فُطْرُبٍ.* “*Qutrub’tan daha gezgin.*”

Qutrub; gündüz dinlenmeksizin yiyecek için dolaşan, gece ise sabaha
kadar ceset gibi uyuyuveren bir hayvandır.¹³³ Onun bu özelliğine binaen dar-
bimesel söylenmiştir.

5- *أَلْقَى دَلُوكَ فِي الدَّاءِ.*¹³⁴ “*Kovanı havuza batır.*”¹³⁴

Üşenen, tembellik eden kimseler için söylenmiştir. Darbimeselde kişi,
geçimini sağlaması yönünde teşvik edilmiştir.¹³⁵ Şu şiirlerin beyitlerinde şöyle
denilmiştir:

وَمَا طَلَبَ الْمَعِيشَةَ بِالتَّمَنِّي ... وَلَكِنْ أَلْقَى دَلُوكَ فِي الدَّاءِ.

“*Geçim hayati, arzu ve temenniyle gerçekleşmez,
Ama sen, kovani su havuzlarına atmaya çalış!*”¹³⁶

وَلَيْسَ الرِّزْقُ عَنِ طَلَبِ حَيْثٍ ... وَلَكِنْ أَلْقَى دَلُوكَ فِي الدَّاءِ.

“*Rızık, acele istekler ile olmaz,
Ama sen, kovani su havuzlarına atmaya çalış!*”

Kişi, geçimini temin etme uğruna çalışır, çabalar ve kovasını kuyu ve
havuzlara sarkıtırsa, kovasının kimi zaman dolu şekilde geldiğini görecektir.¹³⁷

6- *أَنْشَطُ مِنْ طَيْئِ مُقْمِرٍ.* “*Ay ışığındaki ceylandan daha hareketli*”

¹³¹ Bkz. *el-Meydânî, age*, I, 230; ‘Abdulhamîd ‘Umer, *Mu‘cemu’l-Luğati’l-‘Arabiyye el-Mu‘asira*, III, 2027.

¹³² et-Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-Zehâir*, s. 49. Ebû Muslim el-Horasanî, ordu komutanlarına: “*Cesur olun, çünkü cesaret zafer getiren nedenlerin başında gelir*” demiştir. Hz. Ali’ye “*Rakiplerini nasıl yendin?*” diye sorulunca o “*kalplerine korku salarak*” cevabını vermiştir. Bkz. İbnu’l-Hatîb, Muhammed b. Qâsim b. Ya’qûb el-Emâsî, *Ravzu’l-Ahyâri’l-Muntahab min Rabî’i’l-Ebrâr*, Dâru’l-Qalemi’l-‘Arabî, Haleb, H/1423, s. 385.

¹³³ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 58; el-Herevî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Tezhibu’l-Luğâ*, thk. Muhammed ‘Avad, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrût, 2001, IX, 302.

¹³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 34.

¹³⁵ Bkz. el-‘Askerî, *Cemhere*, I, 73.

¹³⁶ el-‘Askerî, *age*, I, 74.

¹³⁷ Bkz. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Faslu’l-Maqâl fî Şerhi Kitabî’l-Emsâl*, I, 293.

Bu mesel, uygun ortamını bulup umulanın üstünde aktivite kazanan kimseler için söylenir.¹³⁸ Ceylan da mehtaplı gecelerde çok hareketli olduğundan ve oynadığından dolayı söz, ona nispet edilmiştir.¹³⁹

L. Makâme (el-Basriyye)'den:

1- أَذْ كُرٌ مِنْ زَرْقَاءَ “Zerkâ'dan daha iyi gören”

Asıl adı Anze olup¹⁴⁰ Yemame'de Benî Numeyr kabilesindedir.¹⁴¹ Zerkâ, onun lakabıdır.¹⁴² Sütteki beyaz tüyü görebilecek kadar keskin gözlere sahipti. Yayan üç günlük mesafedeki atlıyı görebiliyordu. Düşman güçler henüz uzaktayken, kavmini uyarıyor, tedbir almalarını sağlıyordu. Bir ara her gelen düşmanı haber verebileceğini söylemişti. Bunu duyan düşmanları, yeşil ağaç dallarını kamuflaj yapmış, kadın ise gelenleri yürüyen ağaçlar sanmış; dolayısıyla kavmini yanıltmıştı. Bunun üzerine gözleri ovulmuş; aşırı sürme çektiğinden göz damarlarının rastık taşından kaybolduğu tespit edilmişti.¹⁴³

SONUÇ

Darbimeseller, bir toplumu neredeyse bütün boyutlarıyla yansıtan en hassas ayna durumundadır. Onlar, toplumun sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve etik alanlarına dair hem olumlu hem olumsuz bağlamda ışık tutarlar. İnsana ders ve ibret verirler. Bu yargı ya da tespit, her toplum için geçerli olduğu gibi Arap toplumu için de geçerlidir. Darbimeseller *بِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ* “Her sözün, denilecek bir yeri vardır” gibi özlü, bir o kadar da kapsamlı bir ifadeden hareket edilerek vurgulanmıştır.

Arap toplumunda darbimeselleri konu alan birçok müstakil eser kaleme alındığı gibi, eserlerinde herhangi bir konuya ilişkin müteferrik darbimeseller yazarlar da olmuştur. Onlardan birisi de el-Harîrî'dir. Müellif, Arap dili ve belagatinin önderlerinden biri sayılır. O, *Maqâmât*'ında yeri geldikçe görüşünü darbimeseller ile takviye etmiş, nesir olmasına rağmen eserini şiirsel bir formatta dizayn etmeyi başarmıştır. Aynı zamanda o, asırlardan beri süzülüp gelen atasözleriyle insanları aydınlatmaya çalışmıştır.

¹³⁸ *el-Meydânî, Mecma'u'l-Emsâl*, II, 354.

¹³⁹ el-'Askerî, *Cemhere*, II, 317; İbn Fâris, Ebû'l Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Meqâyisi'l-Luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979, V, 118; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 683.

¹⁴⁰ Şeyho, *Macâni'l-Edeb fî Hadâiqi'l-'Arâb*, V, 63.

¹⁴¹ ez-Zemaşerî, *el-Mustaqsâ*, I, 69.

¹⁴² el-Câhîz, *el-Bursân ve'l-'Urcân ve'l-'Umyân ve'l-Hûlân*, Dâru'l-Ciyl, Beyrût, 1990, s. 441.

¹⁴³ İbn 'Abdi Rabbihî, *el-İqdu'l-Ferîd*, III, 10; es-Se'alebî, *Simâru'l-Qulûb*, s. 300; *el-Meydânî, Mecma'u'l-Emsâl*, I, 114; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, III, 22; *Dumeyrî, Hayâtu'l-Hayavân el-Kubrâ*, II, 561.

Müellif el-Harîrî, eserinden anladığımız kadarıyla oldukça birikimli ve iyi bir gözlemcidir. Günümüz tabiriyle mahir bir sosyal çalışmacıdır. O, bir taraftan toplumun farklı katmanları arasındaki tezatları, çelişkileri, haksızlıkları ve tüm olumsuzlukları ele almış; diğer taraftan ise kimi makamelerinde fıkıh, kimisinde sarf-nahiv, kimisinde de diğer sosyal konuları işlemiş; cümlelerin arasına darbimeseller serpiştirmiştir. Eserinde ele aldığı özgün konular sayesinde onun, içinde yetiştiği toplumun eğitimi konusunda bir eğitim-öğretim uzmanı olduğunu söylememiz mümkündür.

Biz, bu çalışmamızda el-Harîrî'nin *Maqâmât'*ında geçen altmış aşkın darbimeseli söz konusu ettik. Onların hangi nedenlerden söylendiğini, imkânlar el verdikçe kimler tarafından vurgulandığını ele almaya çalıştık. Yeri geldikçe darbimeselin ilk söyleniş amacını ve daha sonra nesilden nesile geçirmiş olduğu anlam kaymasını da tespit etmeye gayret ettik.

Altmış darbimeselle yetinmediğimizi söyleyebilirim. Birçok darbimeselin müteradifi farklı meselleri de vurgulamayı da ihmal etmedik. Dolayısıyla amaçladığımız sayının fevkinde bir yekûn oluşmuş oldu.

Son olarak şunu söylememizin yararlı olacağını sanıyoruz: el-Harîrî'nin *Maqâmât'*ı, birçok boyuttan değerlendirilmeyi hak eden edebî bir özelliğe sahiptir. Bu, ilim çevrelerinde ihmal edilmeyecek kadar önemi haiz bir sorumluluktur diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

el-Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn (ö.421/1030), *Nasru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*, thk. Hâlid. 'Abdulğani Mahfûz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Mehrân (ö.395/1010), *Cemheretu'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts.

-----, *Kitabu's-Sina'ateyn*, thk. 'Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Misriyye, Beyrût, H/1419.

el-Bağdâdî, 'Abdulqadir b. 'Umer (ö.1093/1682), *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-'Arâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Qâhire, 1997.

el-Bunsî, Ebû İshâq İbrâhîm b. Ebû'l-Hasan el-Fahrî (ö.651/1253), *Kenzu'l-Kitab ve Muntahabu'l-Âdâb*, thk. Hayat Qarre, el-Macmau's-Saqafî, Abudabi, 2004.

Câhız, Ebû 'Usman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb (ö.255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Hilâl, Beyrût, 2003.

-----, *el-Bursân we'l-'Urcân we'l-'Umyân we'l-Hûlân*, Dâru'l-Cîyl, Beyrût, 1990.

-----, *er-Resâilu'l-Edebiyye*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrût, H/1423.

-----, *el-Buhalâ*, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 2. Bsm. Beyrût, 1999.

-----, *el-Hayavân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.

Cemâluddîn, Muhammed b. 'Abdulmelîk b. Mâlik et-Tâî el-Cayânî (ö.672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, thk. 'Abdurrahmân Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hecer li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', basım yeri yok, 1990.

Ebû Talib, el-Mufaddal b. Seleme b. 'Asım (ö.290/904), *el-Fâhir*, thk. 'Abdulâlîm et-Tahâvî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, H/1380.

Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, 'Abdullah b. 'Abdulazîz b. Muhammed (ö.487/1094), *Faslu'l-Makâl fî Şerhi Kitabî'l-Emsâl*, thk. İhsan 'Abbâs, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1971.

Ebû 'Ubeyd, Qâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herewî, (ö.224/838), *el-Emsâl*, thk. 'Abdulmecîd Qutalmış, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dımışq, 1980.

el-Endulusî, Ebû'l-Hasan 'Ali b. Mûsâ b. Sa'id (ö.685/1286), *el-Muqtataf min Ezhârî't-Taraf*, Şirketu Emel, Qâhire, H/1425.

Dabiy, el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ (ö.168/785), *Emsâlu'l-'Arab*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâru'r-Râid el-'Arabî, Beyrût, 1983.

Dumeyrî, Kemâluddin Muhammed b. Mûsâ (ö.808/1405), *Hayatu'l Hayavân el-Kubra*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, H/1424.

el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Qâsım b. Muhammed (ö.328/940), *Şerhu'l-Qasaidi's-Seb'it-Tivâli'l-Câhiliyyât*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'arif, Qâhire, ts.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî (ö.370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 2001.

el-Hâşimî, Ebû'l-Hayr Zeyd b. 'Abdullah b. Mes'ûd b. Rifâ'a (ö.400/1010), *el-Emsâl*, Dâru Sa'duddîn, Dımışq, H/1423.

el-Haşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ (ö.1362/1943), *Cevâhiru'l-Belağa fî'l-Me'anî ve'l-Beyani ve'l-Bedi'*, thk. Yûsuf es-Sumaylî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, ts.

İbn 'Abdi Rabbih, Ebû 'Umer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.328/940), *el-İqdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, H/1404.

İbn Fâris, Ebû'l Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ (ö.395/1004), *Mu'cemu Meqâyisi'l-Luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979.

İbn Hamdûn, Ebû'l-Me'âlî Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan b. 'Alî el-Bağ-dâdî (ö.562/1167), *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, H/1417.

İbn Qudâme, Ebû Muhammed Muvaffaquddîn 'Abdullah (ö.620/1223), *el-Mutahâbbîne fillâh, Dâru't-Tibâ'*, Dımişq, 1991.

İbn Quteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim (ö.276/889), *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Qâhire, H/1423.

-----, *el-Me'anî'l-Kebîr fî Ebyâtî'l-Me'anî*, thk. 'Abdurrahmân Yahyâ, Matba'atu Dâireti'l-Ma'arif el-'Usmaniyye, Haydârabad, 1949.

İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, H/1414.

İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf el-Atabekî (ö.874/1469), *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Qâhire*, Dâru'l-Kutub, Qâhire, ts.

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî (ö.597/1201), *Garîbu'l-Hadîs*, thk. 'Abdulmu'tî Emîn Qalecî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

-----, *Ahbâru'l-Hamqa ve'l-Muğaffelîn*, Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, Beyrût, 1990.

İbnu'l-Hatîb Qâsım, Muhammed b. Qâsım b. Ya'qûb el-Emâsî (ö.940/1534), *Ravzu'l-Ahyârî'l-Muntahab min Rabî'î'l-Ebrâr*, Dâru'l-Qalemi'l-'Arabî, Haleb, H/1423.

el-İsfahânî, Rağîb (ö.425/1033), *Muhâdarâtu'l-Udebâ we Muhâvarâtu'ş-Şu'arâ we'l-Buleğâ*, Dâru'l-Erqâm b. el-Erqâm, Beyrût, 2000.

el-Qâlî, Ebû 'Alî İsmâîl b. el-Qâsım b. Ayzûn el-Bağdâdî (ö.356/967), *el-Emâlî*, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1926.

el-Qalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî (ö.821/1355), *Subhu'l-A'şâ fî Sina'âti'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

Kâtib Çelebî, Mustafâ b. 'Abdullah Hacı Halife (ö.1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub we'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdât, 1941.

Qinnûcî, Ebû't-Tayyib Sıddîq b. Huseyin, *Fethu'l-Beyân fî Maqâsıd'l-Qur'ân*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1992.

el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), *el-Emsâl ve'l-Hikem*, thk. Fuâd 'Abdulmun'îm Ahmed, Dâru'l-Vatan- Riyâd, 1999.

el-Meydânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (ö.518/1124), *Mecmau'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.

el-Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd (ö.285/898), *el-Kâmil fi'l-Lu-gati ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Qâhire, 1997.

-----, *el-Muqtazab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlık 'Azîma, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts.

Mu'cemu'l-Vasît, Macma'û'l-Lugati'l-'Arabiyye, Dâru'd-Da've, Qâhire, ts.

el-Mueyyed-Billâh, Ebû İdrîs el-İmâm Yahyâ b. Hamza b. 'Alî b. İbrâhîm el-Huseynî (ö.749/1348), *et-Tirâzu'l-Mutezammin li-Esrâri'l-Belâğa*, el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, Beyrût, H/1423.

Necmuddîn, Ebû Muhammed 'Ummâre b. 'Ali b. Zeydân el-Hakemî (ö.569/1174), *en-Nuketu'l-'Asriyye fî Ahbâri'l-Vuzarâi'l-Misriyye*, Matba'atu Mersev, Paris, 1897.

Neseî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed (ö.303/915), *Sunen*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, ts.

Neşvân, Saîd el-Himyerî, *el-Hûru'l-'İyn*, thk. Kemal Mustafa, Mektebetu'l-Hancî, Qâhire, 1948.

en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiqi'l-Qavmiyye, Qâhire, H/1423.

en-Nisâbü'rî, Ebû'l-Qâsim Huseyin b. Muhammed b. Habîb (ö.406/1016), *Uqalâu'l-Mecânîn*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1985.

Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretu Hutabi'l-'Arâb fî 'Usûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira*, el-Mektebetu'l-'İlmiyye, Beyrût, ts.

es-Se'alebî, Ebû Mansûr 'Abdulmelîk b. Muhammed b. İsmâ'il (ö.429/1038), *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, thk. 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, Tûnus, 1981.

-----, *el-Muntahal*, thk. Ahmed Ebû 'Ali, el-Matba'atu't-Ticâriyye, İskenderiye, 1901.

-----, *Simâru'l-Qulûb fî'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Dâru'l-Ma'arif, Qâhire, ts.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Usmân b. Qanber el-Hârisî (ö. 180/796), *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Qâhire, 1998.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddin (ö.911/1506), *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabaqâti'l-Luğawiyyîn we'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Misriyye, Lubnan/Saydâ, ts.

-----, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni*, thk. Ahmed Zâfir Qocân, Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî, Bulâq, 1966.

eş-Şeybanî, Ebû 'Amr İshâq b. Mirar Ebû 'Amr (ö.206/823), *Kitabu'l-Cîm*, thk. İbrâhîm el-Abyârî, komisyon, Qâhire, 1874.

Şeyho, Luvis (Louis Cheikho) Rızqullah b. Yûsuf b. Ya'qûb (ö.1927), *Macâni'l-Edeb fî Hadâiqi'l-'Arâb*, Matba'atu'l-Âbâi'i-Yesû'ıyyîn, Beyrût, 1913.

Ömer, Ahmed Muhtâr 'Abdulhamîd (ö.2002), *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye el-Mu'âsıra*, 'Alemu'l-Kutub, 2008, II/1616.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân 'Alî b. Muhammed b. 'Abbâs (ö.400/1010), *el-Besâir ve'z-Zehâir*, thk. Vedâd el-Qâdî, Dâru Sâdır, Beyrût, 1988.

Tilmisânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Muqrî (ö. 1041/1632), *Nafhu't-Tayyib min Ğusni'l-Endulus er-Ratîb ve Zikru Vezîrihâ Lisani'd-Dîn b. el-Hâib*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût, 1997.

Tirmizî, Ebû 'İsa Muhammed (ö.279/892), *Sunenu't-Tirmizî*, thk. A. Vahâp, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1980.

el-Yûsî, Ebû 'Alî Nûreddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed (ö.1102/1691), *Zehru'l-Ekem fi'l-Emşâl ve'l-Hikem*, thk. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ahdar, Dâru's-Saqâfe, Fas, 1981.

ez-Zebidî, Muhammed Murtaẓâ (ö.1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cewâhiri'l-Qâmûs*, thk. Komisyon, Dâru'l-Hidâye, Qâhire, ts.

Zemahşerî, Ebû'l-Qâsim Mahmûd (ö.538/1144), *el-Mustaqsâ fi Emsâli'l-'Arâb*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987.

ملخص البحث

تحليلات نقدية على الأمثال المستعملة في مقامات الحريري

ضرب المثل يشبه المرآة التي تعكس أفكار واعتقادات وثقافات المجتمع. وقد تكونت الأمثال بعد تجارب كثيرة، وانتقلت من جيل إلى جيل آخر بعد تصفيتها وتنقيتها عبر الأزمان والعصور. وعادةً ما تحتوي على بعض الفنون الأدبية مثل الجناس والسجع . والناس عندما أرادوا شرح أحاسيسهم وأفكارهم كانوا - في كثير من الأحيان - يأتون بمثلٍ مُعبّرٍ وشاهد على ثقافة خاصة بذلك المجتمع. وهذه الحقيقة جارية في كل مجتمع . وفي المجتمع العربي توجد كثير من الأمثال التي تُعد ترجماناً وشاهدًا على أفكارهم وثقافتهم. وهناك طائفة من العلماء الذين لهم اهتمام باللغة العربية وآدابها قد استعملوا الأمثال في مؤلفاتهم، والحريري واحد من هؤلاء . وقد استعمل الحريري الأمثال في مقاماته التي تتكون من خمسين مقامة عندما تقتضي الظروف ضرب مثل للموضوع. وهكذا صار بمثابة جسر أو قنطرة يعبر عليها المثل إلى الأجيال الآتية من بعده . وقد تمكن الحريري من بث الأمثال وتوزيعها بين الجمل المسجوعة . وقد ذُكر له نجاحه في هذا المجال بكثير من التقدير والإكبار . ونحن نقول إننا وصلنا إلى كلِّ مثل ذكره الحريري وأوردته في مقاماته، بل قد سجلنا معظمها فقط .

ونحن في بحثنا هذا نهدف إلى تقديم تحليلات نقدية للأمثال التي استعملت في مقامات الحريري.

الكلمات المفتاحية: الحريري ، المقامات ، الأدب ، ضرب مثل ، اللغة العربية